

Şehirlerimizin Başlıca Meselelerine Bir Bakış*

An Overview of the Main Problems in Our Cities

Süha Göney**

Öz

Bu çalışma daha önce tarafımdan yayınlanan Şehir Coğrafyası I. ve II. cildinde temas edilen bazı konuların, yeniden değerlendirilmesini teşkil etmektedir. Osmanlı imparatorluğu döneminde, Kırım'dan Mısır'a ve kuzey Afrika'ya, Bosna-Hersek'ten Basra Körfezine kadar uzanan geniş bir coğrafyada yerleşmiş bulunan Türk-Osmanlı şehirleri ile konutlarının, kendine özgü bir mimarî üslubu bulunuyordu. Kuşkusuz farklı coğrafi muhitlerde, meskenlerin inşasında kullanılan yapı malzemelerinde değişiklikler olabilirdi. Fakat yapıların mimarî tarzları hiç değişmez ve imparatorluğun her köşesinde aynı yapı üslubu müşahade edilirdi. Zira şehirlerin ve yapıların mimarî özellikleri, bir merkezden ve uzun araştırmalar sonucunda varılan mutabakata göre, tesbit ediliyor ve kararlılıkla uygulanıyordu.

Genellikle mahallelerin ortasına tesadüf eden küçük bir meydana camii, han, hamam, dükkânlar, sıbyan mektebi, çeşme, kuyu ve kahvehanenin çevresinden etrafa ışınal bir tarzda ve birbirinden gittikçe uzaklaşan ivicacılı cadde ve sokak sistemleriyle bunların kenarında bahçeler içinde çeşitli ağaçların arasında, adeta kendini gizlemiş konutlarla bütünleşen ve anlam kazanan şehirlerimizin çok büyük bir kısmı, maalesef artık ortadan kaldırılmıştır. Yerine; kuleleşme veya bloklaşma şeklinde bir betonlaşma yahut yapı ve kullanma izni olmadan inşa ve iskân edilmiş gecekondulaşma ikame edilmiştir. Şüphesiz bunlar, şehirlerimiz ile ikametgâhlarımızın yozlaşmış iki ucunu teşkil etmektedir. Nerede eski şehirlerimizin nasılsa ayakta kalmış bir kısmına rastlasak; hayranlıkla izliyor, sessiz ve sakin, ağaçlar ve çiçekler arasındaki bu mahalleleri kültür mirası olarak tescil ediyor ve "sakin şehir" ilan ediyoruz.

Eski ile yeni şehirlerimiz arasındaki bu aleyhte yapısal değişiklik, mutlaka durdurulmalı ve sadece imar kanunu ve afet kanunu (kentsel dönüşüm) ile yönetmeliklere değil, bizatihi şehir planlamasının ve konut tasarımının, mutlaka bir merkezden ve çeşitli disiplinlere mensup yetkililer tarafından; coğrafi muhit özelliklerimize uygun kalınarak yeniden değerlendirilmesi ve kararlılıkla uygulanması gerekmektedir. Bu yazı, bu maksatla kaleme alınmış bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Şehir planlaması • Gecekondulaşma • 6306 Sayılı Kanun ve Yönetmeliği • 6785 Sayılı Kanun ve Yönetmeliği • Türk-Osmanlı şehri (sakin şehir-citta slow)

* Şehirlerimiz ve Meseleleri konusunda bir konuşma hazırlanması, değerli meslektaşım Prof. Dr. Aydın Gülan Beyefendi'nin fikridir. Kendisine şükran borçluyum. Aydın Hoca'nın bu görüşünü memnuniyetle kabul ederek, konuşma metnini tamamladım. Bu yazının hazırlanmasında, 6306 sayılı kanun ile yönetmelik değişikliklerini kapsamlı bir dosya halinde bana veren Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Anabilim Dalı öğretim elemanlarından değerli meslektaşım Ezgi Yıldırım'a ve el yazımla hazırladığım konuşma metnini, bilgisayar ortamında basıma hazır hale getiren; Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Anabilim Dalı öğretim elemanlarından Özlem Karal ile Ezgi Yıldırım Hanımefendi'lere; saygılarımı ve teşekkürlerimi bildirmeyi, burada ve bu vesile bir borç telakki ediyorum.

** Sorumlu Yazar: Süha Göney (Prof. Dr.), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, İstanbul, Türkiye.
ORCID: 0000-0002-0594-3695

Atf: Göney, S "Şehirlerimizin Başlıca Meselelerine Bir Bakış" (2020) 19 İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi 1.
<https://doi.org/10.26650/ihid.19.001>

Abstract

This article, which is based on an earlier self-publication, offers a reassessment of some of the issues touched upon in the I. and II. volumes of "Urban Geography". In the times of the Ottoman Empire, a unique architectural style marked the Turkish-Ottoman cities and houses, sprawling over a wide territory ranging from Crimea to Egypt, North Africa, Bosnia-Herzegovina and Persian Gulf. It is beyond doubt that the building materials used for the construction of settlements varied in different geographies. Nonetheless, the architectural styles of these buildings were never changed; an identical structural style was observed in every part of the empire. Also, the architectural characteristics of cities and constructions were determined and applied precisely from a single centre - after reaching a consensus over long debates.

The old city structure had small squares, which most of the time coincided with the middle of neighbourhoods; consisting of a mosque, inn, bath, shops, primary school, fountain, well and coffeehouses that spread radially from its center to its sides and gradually moved away from each other; that is, usually extended by irregular avenue and street systems with side gardens of various types of trees. Unfortunately, these kinds of settlements had been almost completely destroyed. Instead of these, massive concrete structures like high rise buildings, or slums without a residential usage licence were built and inhabited. Beyond question, these kind of constructions represent two degenerate ends of our cities and dwellings. Wherever we come across remnant parts of our old cities that have somehow survived, we regard them with admiration and register those sites as cultural heritage. We declare these quiet and calm sites surrounded by various trees and flowers, as "slow cities".

This disadvantageous structural change between our old and new cities must be halted by all means. Not only by regulations on zoning law and disaster law (urban transformation), but also the city planning and housing design must be re-evaluated by a center and relevant interdisciplinary officials; and it must be decisively applied in accordance with our geographical environmental features. This article is written with this specific objective.

Keywords

Urban planning • High rise buildings- Slums • Law and the Regulation on the application of Law No. 6306 • Law and the Regulation on the application of Law No. 6785 • Turkish-Ottoman city (slow city - Citta Slow)

Bugün (13 Aralık 2017) sizlerle, Türk şehirlerinin durumu ve özellikleri hakkında bazı hususları paylaşmak istiyorum. Zira şehirlerimizin meseleleri, çeşitli bilim dallarına mensup araştırmacılar yanında, hukukta da sadece kamu hukuku değil; bunun yanında özel hukuk bilim dalında da çalışacak gençlerin öncelikle ve özellikle üzerinde dikkatle durması gereken önemli bir konudur. Kanaatimce şehir dahilindeki her cadde ve sokak, her ada ve parselin planlanması, evvelemlerde şehir sakinlerinin daha iyi yaşaması, çalışması, eğlenmesi ve dinlenmesi maksadını matuftur. Dolayısıyla kişisel çıkarlar yerine; toplumsal faydalar ve değerler, daima ön planda tutulmalıdır. Muhtelif yollardan ve çeşitli vesilelerle kat, kot ve emsal artışı kazanarak, vicdana, ahlaka, mantığa, estetiğe, kanuna ve hukuka aykırı davranmak ve bu suretle rant sağlamak; şehirlerimiz için yapılacak en büyük kötülüktür.

Günümüzde şehirlerimizin içinde bulunduğu bu kötü ve karmaşık durum, elbette Türklerin şehir kurması ve planlamasında, bilgi ve tecrübe eksikliğinden kaynaklanmıyor. Bunun için Türk-Osmanlı şehirlerini yakından tanımak ve bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Zira Türk-Osmanlı şehirleri; daha Orta Asya M.S. 7. yüzyıldan (Göktürkler) itibaren kurulan ve “Balığ ve Balık” denilen şehirlerle başlamış, Orta Asya’dan batıya göç ederken 1040 senesinde Selçuklu Devleti’nin Horasan’da kurulması neticesinde tesis edilen Semizkend (Semerkant), Beykend, Taşkend, Süt Kend, Yengi Kend, Horkut Kend (Dede Korkut’un şehri) gibi kent denilen şehirlerde devam etmiş, Selçukluların Fars ve Arap alemile teması ve Bizans’la tanışması ve nihayet 1071’den itibaren Anadolu’nun fethi süresinde, Anadolu Selçuklu Devleti ve 14. yüzyıldan itibaren önce Osmanlı Beyliği sonra Osmanlı Devleti ve 15. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu idaresinde; en üst seviyeye çıkmış bilgi, görgü ve tecrübenin mahsulüdür.

Her şeyden önce belirtilmesi gerekmektedir ki, batı şehirlerinde önce şehir planı yapılır ve şehir kurulur ve plan esas alınırken; Türk-Osmanlı şehirlerinde, idarenin doğrudan yönlendirmesi sonucu şehir planı yapılmazdı. Türk-Osmanlı şehirlerinde 14. yüzyıl başından beri Osmanlı saray idaresine bağlı Hassa Mimarlar Teşkilâtı vardı. Bu teşkilâtın idaresi başmimar (sermimar) idi. Sermimar ile khalifeleri (yardımcıları) şehir imarını şeyhülislâm, sadrazam ve vezirlerle gerçekleştiriyordu. Böylece kişiler; meskenler ve kamu binalarının inşasında gerekli üst ve ana hatları belirler ve mimarbaşı teşkilâtının yetiştirdiği ve ruhsat verdiği kalfalar (yardımcılar, bunlar tek başına imar ve inşaat hakkı elde etmiş kişilerdir) şehirdeki inşa ve imar faaliyetlerini, Enderun’da belirlenmiş esaslar dahilinde yerine getirirdi. Tıpkı evlerin kendine özgü özellikler kazanarak imparatorluk dahilinde geniş alanlara yayıldığı gibi, Osmanlı şehirlerinde de kendine özgü cadde ve sokak sistemleri, hemen her şehirde mevcut ve hakim idi. Plan özelliklerinin belirlenmesinde, insan esas alınmıştı. Kimse, arsasında müstakil ve müzeyyen bir ev inşa etmek yerine; 5 kat, 10 kat veya bugün Türkiye’de 236 metre yüksekçe kadar çıkan bina inşa ederek, rant peşinde koşmayı

hedeflemiyordu. İnsanların başlıca düşüncesi; komşuluk ilişkisine, güneşin konumuna, manzarayı olduğu kadarla yetinerek en az bir penceresinden mahalle camiine veya selâtin camilerden birisinin minaresine, özellikle şerefesinin görüldüğü bir açığa göre, evini inşa ettirmek idi. Bu sebeble evler hep aynı istikamette değildi ve cep-heleri farklı açılarla konumlanırdı. Evleri inşa eden ve bu suretle şehirleri imar eden kalfalar, hiçbir suretle Enderun'da kabul edilen şehircilik esaslarının dışına çıkamazdı. Buna yeltenenlerin yapıları derhal yıktırılır, kalfaların ruhsatı iptal edilir; işlediği kaideleri ihlal suçuna göre, hapis veya idam cezasına hükmedilirdi. Böylece kalfalar işlerinde serbest olduğu kadar, öğrendiklerine de titizlikle ve sadakatle bağlı kalmakla mükellef bulunuyorlardı. Bu kendi kendini denetim mekanizması o kadar güçlü ve etkili idi ki, Saraybosna'dan Kafkasya'ya, Kırım'dan bütün Arap Yarımadası'na, başta Mısır olmak üzere, tüm Kuzey Afrika'da Türk-Osmanlı şehirlerinin fizyonomilerinde aynı özellikler hakim ve yaygındı. Bu sebeble Türk-Osmanlı şehirlerinin bazı özelliklerini burada bahsetmekte fayda vardır.

Türk-Osmanlı şehirleri değerlendirilirken ortaya çıkan en önemli husus, dinî etkilerdir. Nitekim bir Orta Asya şehri olan Farab'da doğmuş ve daha sonra Bağdat'a göç ederek eğitimini sürdürmüş Farabi, 10. yüzyılda faziletli ve namuslu bir şehir idealini, yani Medinetü'l Fazıla'yı şu şekilde tanımlamaktadır. Ona göre şehir yerleşmesi, "*İnsanların dünyada, adalet ve dayanışmaya dayanan, cemaate ait kurumların sağladığı imkânlarla mümkün olduğunca hayattan zevk almaları ve mutlu olmalarıdır.*" Buna göre Türk-Osmanlı şehirlerinin başlıca özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1) Türk-Osmanlı şehir planının oluşmasında en önemli husus dinî etkiler olmasına rağmen; bu kültür bölgesindeki şehirler Orta Doğu'daki Arap ülkelerinin şehir planlarından bazı farklı özelliklere sahiptir. Bunlardan ilki, orta çağdan sonra Türk-Osmanlı şehirleri, diğer Müslüman ülkelerdeki şehirlerden genellikle çok daha kalabalık nüfus barındırmakta ve yerleşim planları çok daha geniş alanlara yayılmakta idi.
- 2) İslâmiyetle birlikte Orta Doğu'da yeni şehirler kurulmuş ve "Kûfe" (Al Kufa) denilen düzgün bir şehir planına göre, yerleşim sahaları tanzim edilmiş ve çeşitli hizmetlere şehir planında farklı yerler ayrılmıştı. Mesela Abbasiler Bağdat'ı, Fatımiler ise Kahire'yi bu şehir planına uygun tarzda kurmuşlardı. Fakat kısa süre sonra iktidar ile şehir sakinleri arasında dinmeyen bir mücadele başladı ve Arap ülkelerinde iktidar, şehrin yerleşim sahası dışına, kenarına itildi ve burada bir kale içine çekildi.

Osmanlı idaresi diğer İslam ülkelerindeki bu durumu iyi değerlendirmiş olmalı ki, bu sebeble devlet ricali ile şehir idarecileri, ikamet ettikleri yerin, şehrin merkezinin uzağında bulunmasına özen gösterdiler ve şehrin oluşması ve idaresini şehir sakinlerine bırakmışlardır. İstanbul'un fethinden hemen sonra, II. Mehmed sarayını Beyazıd Meydanı yakınına inşa ettirmiş olmasına rağmen, tıpkı

Topkapı Sarayı da daha sonraları Dolmabahçe ve Yıldız Sarayları gibi, daima eski İstanbul'un esas yerleşim sahasının kenarında kurulmuş ve şehir, sakinlerine yani esas sahibine bırakılmıştır.

- 3) Türk-Osmanlı şehirlerinde yerleşilen alan ile çevresinde, tabiatın korunmasına büyük özen gösterilmiştir. Kurak bölgelerdeki şehirlerimizde bile, kuyular açılarak veya çevresindeki su kaynaklarından yararlanılarak, mesela Mardin, Van, Konya, Kayseri ve Urfa'da olduğu gibi, şehirde hemen daima yeşil bir ortam oluşturulmuştur. Keza yarı kurak ve nemli çevrelerdeki Türk-Osmanlı şehirleri, daha bol yeraltı ve yerüstü kaynaklarından yararlanarak, şehirlerini yeşillikler içinde adeta gizlemişlerdir. Böylece insanlar çeşitli çiçeklerle bezeli ve ağaçların oluşturduğu yeşillikler arasındaki şehirlerde, tabiatla bütünleşmiş bir halde hayatlarını sürdürmüşlerdir.
- 4) Türk-Osmanlı şehirlerinin bir diğer özelliği de, vakıflardır. Başta padişah, sultan hanım, valide sultan, sadrazam, vezir, paşa ve valiler gibi devlet büyüklerinin menkul ve gayrimenkul gelirlerinin, bazen tamamı bazen de bir kısmı şahsi tasarruflarından ayrılarak çeşitli maksatlarla vakıf haline getirilirdi. Devlet büyüklerinin yanında ticaretle meşgul zenginler de, kurdukları vakıflarla yaygın bir şekilde hayır işlerine katkı sağlardı.

Türk-Osmanlı şehirlerinde çarşıların yer aldığı alanlardaki dükkanlar ve hanların sahibleri vakıflardı. Alışverişin yapıldığı dükkan, bedesten, arasta ile camii, mes-cit, hamam, kervansaray vs. gibi müştereken kullanılan binalar vakıflara aitti. Bu toplumsal yapıların kiralarından elde edilen gelir, kurulmuş vakıfların sayesinde çeşitli ihtiyaçların karşılanması maksadile ve vakıf senedinde belirtilen şartlara ve esaslara uygun olarak sarf edilirdi.

- 5) Türk-Osmanlı şehir planına ait bir diğer hususiyet de “Mahalle”dir. Mahalle kelimesi; mahal yani yer, yöre kelimesi anlamında ve bir şehrin belli özelliklere sahip ve kendi içinde bir bütün oluşturan bir yer, bir semt, bir yöre anlamında kullanılmaktadır. Ev, mahalle ve şehir; Türk-Osmanlı şehir sakinleri için birbirine bağlı ve birbirini tamamlayan üç önemli unsuru teşkil etmektedir. Bu üç unsur, aynı zamanda üç sosyolojik seviyeyi belirtmektedir. O dönemde yaşayanlar, üç farklı ve hiyerarşik toplum düzeni içinde yaşıyordu. Evinde ailesi, mahallede yakın komşularından oluşan cemaat, yani mahallelisi; şehirde ise, hemşerisi niteliğinde bir birliktelik bahis konusu idi.

Böylece denilebilir ki, o dönemde mahalle hem toplumsal hem de malî ve idarî bakımdan önem kazanmış bir teşkilât durumundadır. İdari bakımdan mahalle, şehir dahilinde en küçük birimi teşkil etmektedir. Mahalle kendi arasında büyük bir dayanışma içinde idi. Mahalle sakinlerinin kederleri ve sevinçleri müşterek olup, özellikle deprem ve yangın gibi afetlerde dayanışma had safhaya çıkardı.

Mahalleli arasında var olan gerçek saygı ve sevgi, mahallenin yaşlıları ile gençleri arasında samimi ve karşılık beklemezsizin gerçekleştirilen yardımlaşma duygusu, toplumsal bütünlüğün esasını teşkil ederdi. Günümüzdeki “Mahalle Baskısı” yerine “Mahalle Tesanüdü” hakimdi.

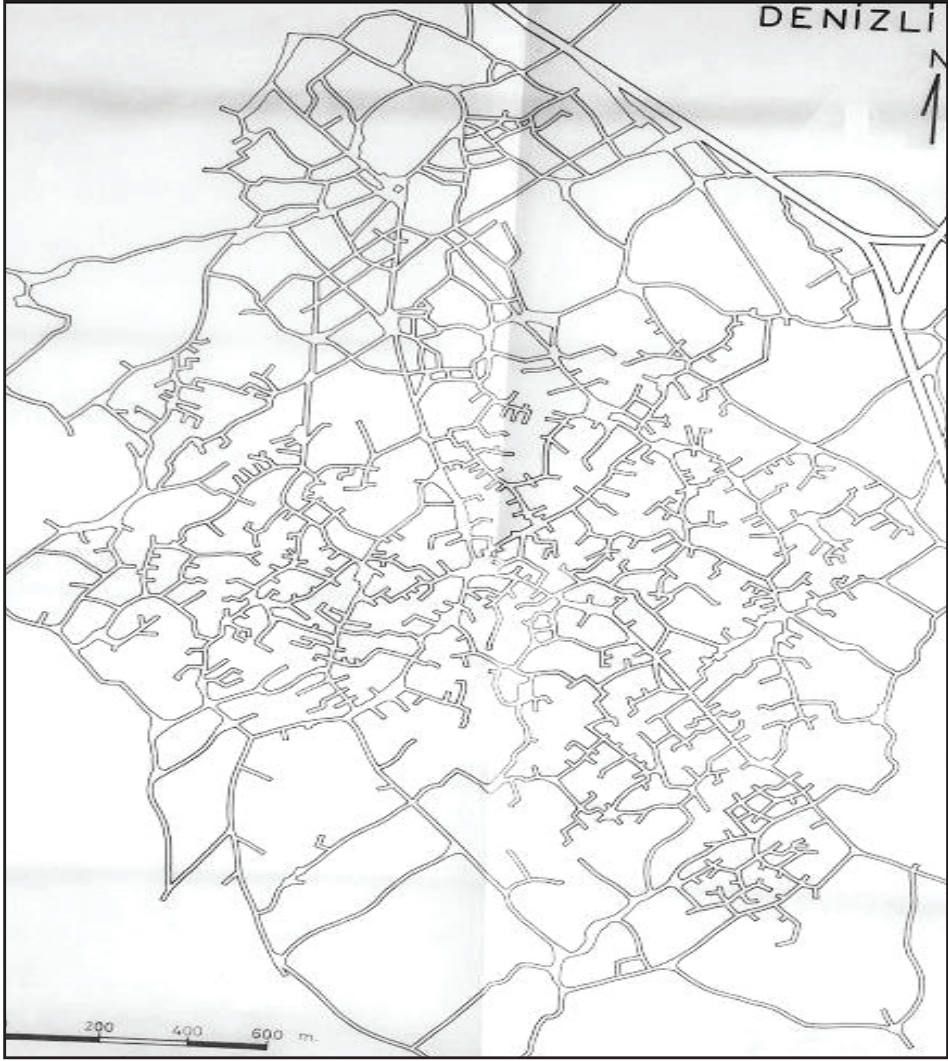
- 6) Türk-Osmanlı şehir planının oluşumunda önemli bir diğer özellik de evlerdir. Bu evler; bahçeler ve bunların oluşturduğu yeşillikler içinde en fazla 3 veya 4 katlı müstakil konutlar halinde idi. Evlerin sadece boyutları ve kat sayıları değişebilirdi. Konutun şekli, mimari üslûbu hususunda en ufak bir müdahale imkânı yoktu.

Türk-Osmanlı evinin mimarî üslûbu uzun araştırmalar ve denemeler sonunda, ana hatlarla Enderun’da tespit edilmiş ve bu mimarî hatlarda geçen zaman zarfında köklü ve büyük değişiklik olmamıştır. Dolayısıyla çatının dört yüzlü olması, bina-dan dışarı doğru taşan saçakları, konutun inşa tekniğinde uygulanan mertek-düver-direk sistemi, çatının örtülmesinde kullanılan oluklu kiremit vs. gibi yapı unsurları, uzun zaman muhafaza edilmiştir. Keza pencere, kapı ve kapı kolu ile tokmağının şekilleri de belirli kurallara bağlanmış olup, adeta standardize edilmişti.

Türk-Osmanlı evlerinde aile fertlerinin artmasına, çocuk ve torunlarının evlenmesine veya aile konutunun içinde kütüphane, çeşitli hobiler için atölye vs. gibi ihtiyaçları karşılamak maksadile, esas evin yanına aynı mimarî üslûbta eklenti bina yapılabilirdi. Böylece geniş aile yaşantısı rahatlıkla sürdürülürdü.

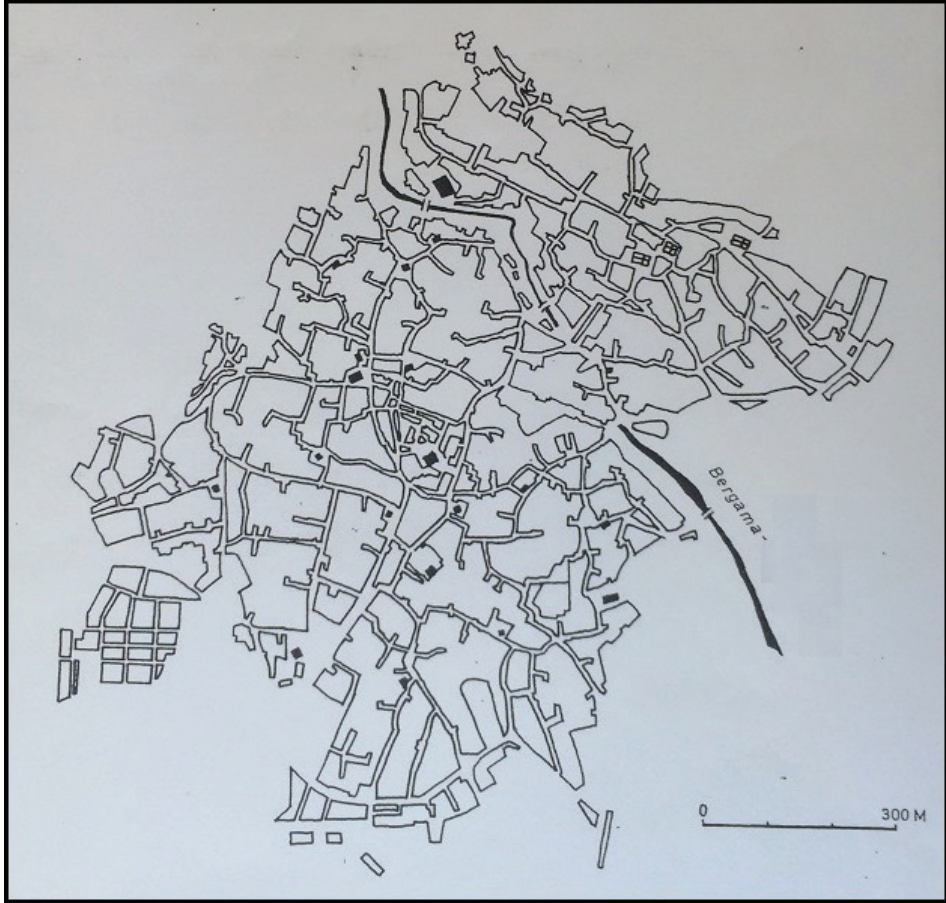
Türk-Osmanlı evinin kalıplaşmış mimarî üslûbu, İmparatorluğun her köşesinde hakimdi. Sarayda çok uzun ve titiz bir eğitimden geçirilerek mimarbaşı ve seçkin yardımcılarının yetiştirdiği ustalar (kalfa-khalife deniliyordu) ve bunların yanında çalışarak yetiştirilen dülgerler (marangoz) mesleklerinde olgunlaştığında; usta ve yiğitbaşılar nezaretinde imtihandan geçirilerek ustalığa yükselir ve müstakilen çalışma hakkını kazanırdı. Bu sıkı eğitim ve denetim, Türk-Osmanlı evinin İmparatorluğun her köşesinde, aynı mimarî üslûba uygun olarak inşasını, onarımını ve devamını sağlamıştır. Böylece yapı üslûbu ihlâl edilmediği takdirde, devlet idaresinin adeta hiç müdahale etmediği ve kendi kendini denetleyen bir sistem geliştirilmişti.

- 7) Türk-Osmanlı şehir planının bir diğer önemli özelliği de, meydanların küçük olmasıdır. Gerçekten Türk-Osmanlı şehirlerinde meydanlar küçük idi. Rusya’daki “Kızıl Yıldız Meydanı” veya Çin’deki “Tiananmen Meydanı” gibi, içine girildiğinde insanı derinden etkileyen ve devletin gücünü belirten büyük meydanlar mevcut değildi. Genel olarak şehrin yerleşim sahası dahilinde yüksek ve hakim noktalarda camii, imaret, hamam, kahvehane, han yeri, kervansaray ve dükkanlar gibi, kamusal, sosyal ve ticarî hizmetlere yönelik binalar, küçük bir meydan çevresine yerleştirilirdi. Kuşkusuz meydanların dar tutulmasında dinin etkisi önemlidir. Bu suretle ibadet mahalli ile ikamet mahallinin birbirine yakın olmasına, bilhassa özen gösterilirdi. (*Tablo 1*)

Tablo 1 – Denizli Şehrinin 1928 senesine ait sokak ve cadde sistemi, 1963 senesinde Denizli Belediyesinden alınmıştır. Şehir kuzeyde Pazaryeri mevkiinden güneye ve Babadağ eteğinde daha yüksek kısma yayılmıştır. Şehrın yeni meydanı Delikliçınar'dır ve küçük meydanın kenarında Ulucami ve kahvehaneler yer almaktadır. Bugün Denizli daha güneye doğru İstiklal semtine yayılmış ve kuzeye doğru İzmir-Aydın-Konya karayoluna inmiştir.

- 8) Türk-Osmanlı şehirlerinin plan özelliklerinden bir diğeri de ivicacı cadde ve sokak sistemleridir. Bazı araştırmacılar bu özelliği, eski şehirlerimizin yamaçlarda ve arızalı sahalarda kurulmuş olmasına bağlamaktadır. Bu görüşe tamamilen iştirak etmek mümkün görünmemektedir. Zira Osmanlı döneminde Konya, Adana, Van, Kayseri, Bolu vs. gibi ovalarda kurulmuş şehirlerde de ivicacı sokaklar hakim idi. Dolayısıyla başka sebepler aramak gerekmektedir. (**Tablo 1-2-9**)

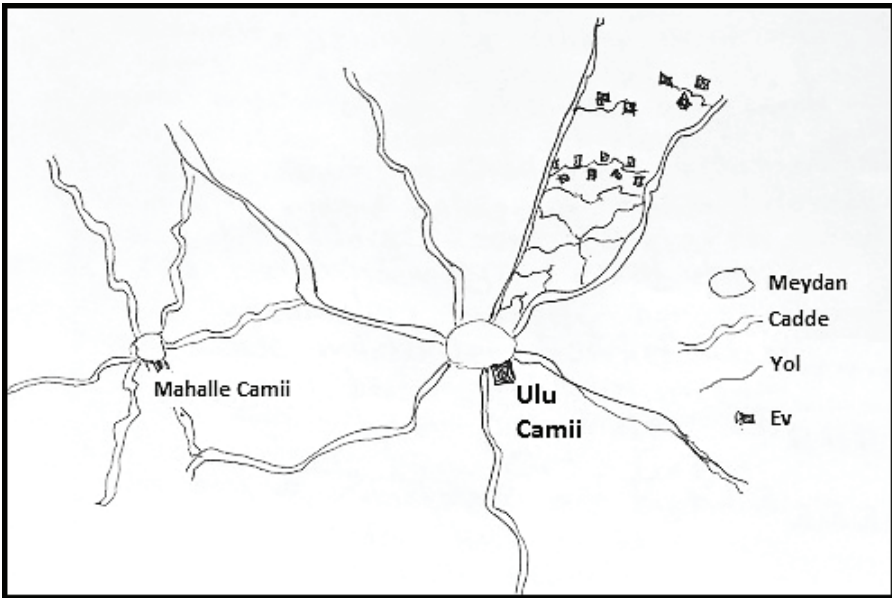
Tablo 2 – 19. Yüzyılın ikinci yarısındaki Bergama şehri.¹ Bergama, üzerinde eski Bergama'nın yer aldığı dağlık bir kalker kütesinin eteğinde Bergama deresinin oluşturduğu ovada yer almaktadır. Osmanlı Döneminde Bergama deresinin kuzey kısmında Rum ve Ermeni vatandaşlara ait mahallelerde bile ivicacılı ve çıkmaz sokaklar görülmektedir.

- a) Her şeyden önce Türk-Osmanlı şehri, yayalar için kurulmuştu. Bu itibarla şehirde yaşayan insanların rahat ve kolay bir şekilde, iş yeri ile ikameti ve şehir merkezi ile mahallesi arasında ulaşımının sağlanması gerekiyordu. Sokaklar genellikle yayalar ve yük taşıyan arabaların geçişini sağlardı ve dar idi. Sokakların ivicacılı olması sebebiyle, bahçeler içindeki münferit evlerin birbirine bakması esasen bahis konusu değildi. Türk-Osmanlı şehirleri batılı kültür etkisinde şehirler gibi motorlu araçlara göre tanzim edilmemişti. Yeryüzünde nasıl ki sular; düz bir hat boyunca akmadığı gibi, eski şehirlerimizde de sokak ve caddeler düz hatlar halinde değildir. İnsanların şehrin yerleşim sahasında kolay erişim ve yararlanmasına uygun olarak kendiliğinden düzenlenirdi.

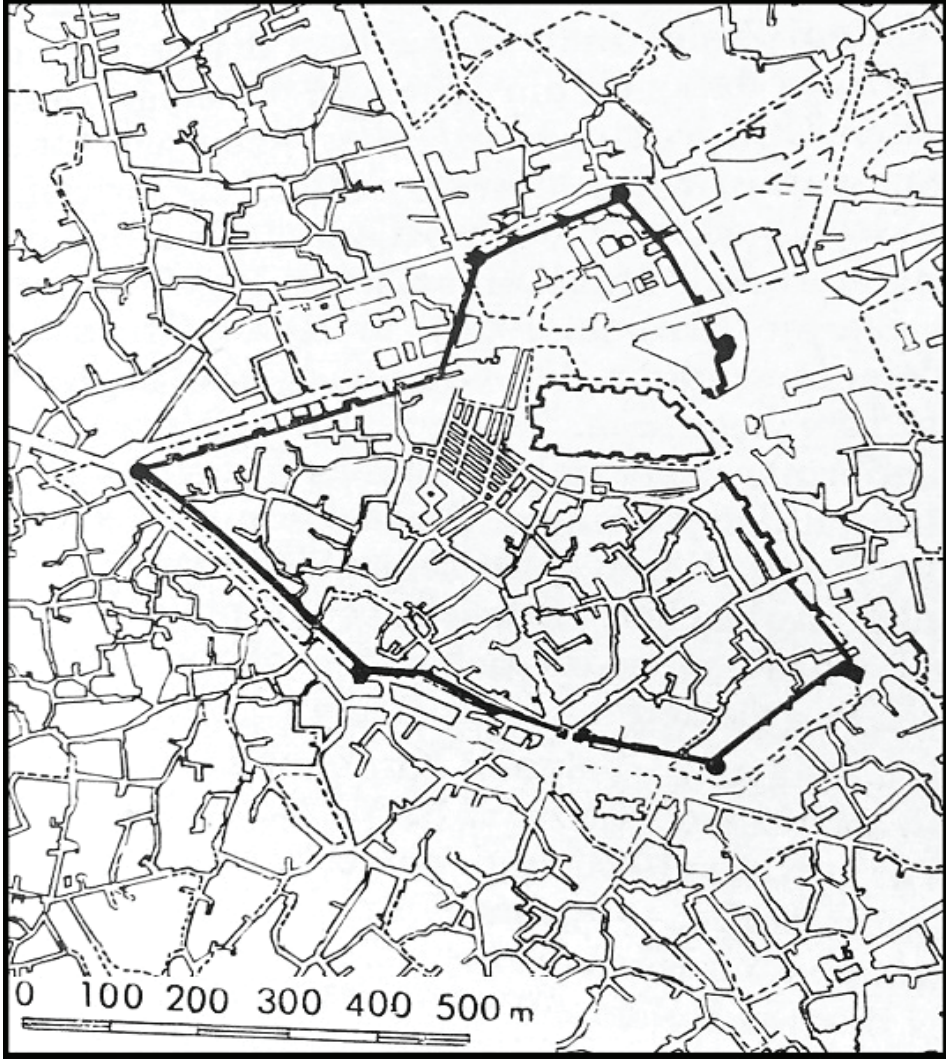
¹ Alexander Conze, *Die Stadt Altertümer von Pergamon* (1913) Cilt I. 2. Bölüm Berlin IV. Tablo.

- b) Türk-Osmanlı şehirlerinin cadde ve sokaklarının ivicacılı olmasının bir diğer sebebi de, savunma iç güdüsüdür. Şehir tehlikeye maruz kaldığında, yabancıların veya isyancıların şehre hemen hakimiyeti mümkün olamazdı. Tehlike esnasında mahalle ve sokak mukavemeti artırılır ve şehrin ele geçişi güçleşirdi. Türk-Osmanlı şehirlerinde emniyet içinde yaşama ve dışarıdan gelen tehlikelere karşı daha iyi korunma duygusu; tıpkı ivicacılı sokaklar gibi çıkmaz sokakların oluşmasına zemin hazırlamıştır.
- c) İvicacılı sokakların oluşmasını sağlayan bir diğer husus da, dinî etkilerdir. Uzun ve düz sokaklar yerine, ivicacılı sokaklar yapılarak, sokak içinin ve evlerin uzaktan görünmesinin önüne geçilirdi. Esasen Türk-Osmanlı şehirlerinde düzgün olmayan cadde ve sokak sistemi, muntazam olmayan bir yol dokusu anlamına gelmemelidir. Bu sistemi, bir şehir planı kargaşası olarak telâkki etmek doğru değildir. Türk-Osmanlı planlarındaki bu ivicacılı doku, gerçekte tabiat ile şehir sakinlerinin hayatı arasındaki uyum ile intizamın bir ifadesidir.
- 9) a) Türk-Osmanlı şehirlerinde bir diğer plan özelliği de çıkmaz sokakların mevcudiyetidir. Eski şehirlerimizde Ulu Camii Meydanı veya diğer mahalle camileri yanındaki küçük meydanlardan çevreye doğru ışınsal caddeler uzanmaktadır. Bunlarda merkezden çevreye doğru caddeler birbirinden gittikçe uzaklaşmaktadır. Bu sebeble açılacak sokaklar fazla emek ve masraf gerektirdiği için inşa edilmemiş ve çıkmaz sokakların oluşmasına zemin hazırlamıştır. (Tablo 3 ve 4)

Tablo 3 – Temsili Türk-Osmanlı şehir planı.

Tablo 4 – Kayseri Şehri.² Kayseri şehrinin 1930'lardaki planında hem kale içindeki Seyitgazi mahallesinde hem de sur dışında yayılan kısımlarında ivicacılı ve çıkmaz sokak dokusu hakimdir.

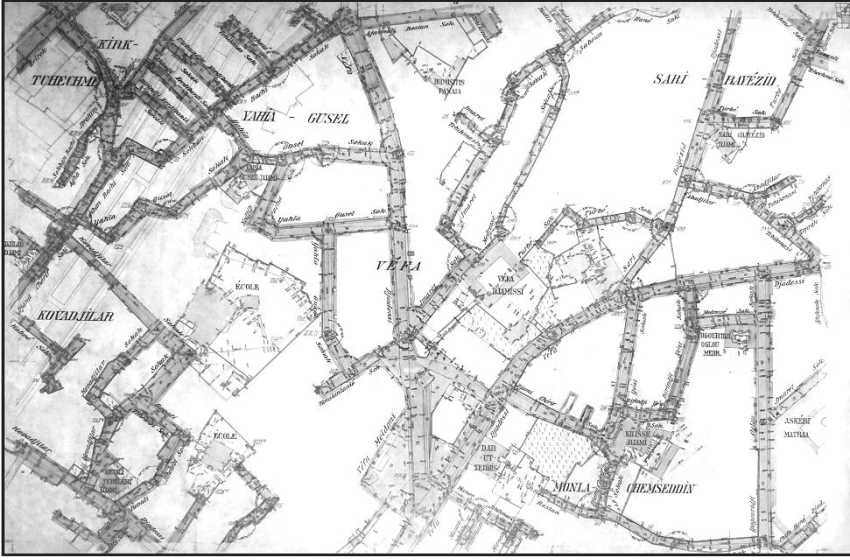
b) Türklerin daha Orta Asya'da birbirinden ayrı, fakat disiplinli gruplar halinde hayat sürdüren boy ve oymakları; bu hayat tarzını, 11. yüzyıldan itibaren fethettikleri ve yerleştiği şehirlerde de sürdürmüştür. Böylece farklı boy, oymak, kabile ve aşiretlere ait topluluklar, birbirile fazla temas etmeden yerleşmiş ve çıkmaz sokakların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

c) Çıkmaz sokakların ortaya çıkışında rol oynayan bir diğer amil; bazı hallerde ve yerlerde, şehrin üzerine yerleştiği sahanın topografya özelliğidir. Deniz ve nehir

² Gerhart Bartsch, *Das Gebiet des Erciyes Dağı und die Stadt Kayseri im Mittelanatolien* (Jahrbuch der Geographischen Gesellschaft zu Hannover 1935) 87-102.

kıyılarında, yaylalar üzerinde dik yamacların kenarlarında kurulan şehirlerin bazı sokakları, çıkmaz sokaklar halinde şehir planlarında müşahede edilmektedir.

Türk-Osmanlı şehrinin anlatılmaya çalışılan bu özellikleri; yeşil bir çevrede, sakin, rahat ve huzurlu bir ortamda yaşamayı icap ettiren sebep-sonuç ikileminin bir tezahürüdür. Maalesef büyük bir hoyratlıkla tahrip ederek ortadan kaldırdığımız bu şehirlerimizin kenarda köşede güçlülük kalmış olanları, bugün dünya kültür mirası olarak, UNESCO tarafından tescil edilmekte ve korunmaktadır. Daha Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde, özellikle Tanzimat'ın ilânından (1839) sonra, Türk-İslam şehirlerinin çağın şartlarına uymadığı, bu yozlaşmış yerleşim düzeninin terkedilmesi ve çağdaş, yani batılı esaslara göre şehirlerimizin yeniden planlanmasının gerekleri ve faydaları daima vurgulanmıştır. Yaklaşık 100 yıla varan bir süre içinde hem dışarıdan hem de içeriden pek çok mahfil, bu hususu daima canlı tutmakta ve şehirlerimizin dönüştürülmesini ısrarla istemektedirler. Burada örnek olarak zikredeceğim Vefa semti ile Beşiktaş Abbasağa semtinin 1908 ile 2017 senelerine ait yaklaşık 100 yıllık bir süreçte yerleşim düzenlerinde geçirdiği farklılaşma (**Tablo 5 ve 6**) dikkate alınır ise, şehirlerimizdeki bu değişimin ne denli hızlı ve hoyrat olduğu ve böyle devam ederse, çok daha vahim bir duruma evrileceği çok açıktır. Hemen ifade edilmelidir ki, bu bizim mensup olduğumuz kültüre yapılan en büyük ihanet ve aynı zamanda tahribattır. Bırakın yüz veya elli sene öncesini, son on yıl içinde bile sokak olarak kullanılan yollar, cadde haline dönüştü. Osmanlı döneminde en fazla 2000 nüfusun barındığı, ağaçlar ve çiçeklerin oluşturduğu yeşillikler içindeki çevre dostu mahalleler, on binlerce haneyi ihtiva eden, sevimsiz betondan uydu şehirlere dönüştürüldü ve bununla da iktifa edilmeyerek hep daha kalabalık; yani daha yüksek binalardan oluşan semtlere, Ataşehir örneğinde görüldüğü üzere, uydu şehirlere dönüştürülüyor ve büyük nüfus ile çok katlı yapı kümeleri oluşturuluyor. Ne yapı ne de yerleşim düzeni itibarile, coğrafi muhit uyumuna ve özelliklerine itibar edilmektedir. Parseller ve adaların emsal ve task değerleri çeşitli sebep ve saikle devamlı arttırılmaktadır.

Tablo 5 – Vefa semtinin 1913 senesindeki cadde, sokak ile çıkmaz sokak sistemleri. Ortada Ebu'l Vefa Camii ve türbesi mevcuttur. Sağ altta Kilise Camii görülmektedir.³ Şeyh Veфа Camii Fatih Sultan Mehmet'in ve II. Bayezid'in hocası olan Şeyh Muslihüddin bin Mustafa Ebu'l Vefa Hazretleri için 1476'da yaptırılmıştır. Bu mabet geçen zaman zarfında zelzele ve yangınlardan büyük zarar görmüş ve harap olmuştur. 1757 senesinde esaslı tamirat görmüş olmasına rağmen 1909'da çıkan yangında camii harap olmuştur. Tekrar inşası, 1991 senesinde Vakıflar Müdürlüğü tarafından rekonstrüksiyon projesine uygun gerçekleştirilmiştir.

Tablo 6 – Beşiktaş ilçesinde Abbasağa, Muradiye Yeni Mahalle mahallelerinde cadde ve sokak ile çıkmaz sokak sistemleri.⁴

³ Alman Mavileri 1913-1914 İstanbul Haritaları (Yayına hazırlayan İrfan Dağdelen, İstanbul Büyükşehir Belediyesi) pafta J8/3'den.

⁴ Alman Mavileri 1913-1914 İstanbul Haritaları (Yayına hazırlayan İrfan Dağdelen, İstanbul Büyükşehir Belediyesi) Cilt 1. No E13 paftası.

Bugün şehirlerimizde uydu kentleşme ile gecekondulaşma hakimdir. Şüphesiz her ikisi de fevkalâde sağlıksız bir şehirleşme örneğinin tezahürüdür. Kuşkusuz bu sağlıksız şehirleşme, toplumun hayatını da derinden etkilemektedir. Dedeler ve büyükannelelerin riyasetinde torunlarını yetiştiren büyük aileler, artık ortadan kalkmış ve yerlerini karı koca ile çocuklarından, hatta sadece tek çocuktan oluşan farklı bir aile yapısına terk etmiş bulunmaktadır. Sabah çocuk yuvaya veya okula bırakılmakta, eşler iş yerlerine gitmekte, akşam üzeri çocuk genellikle anne tarafından yuvadan alınmakta, alelacele akşam yemeği hazırlanmakta; baba ise, çok defa mesai sonu arkadaşlarıyla bir kafe, bara takılmakta ve oradan fitnes centerine uğradıktan sonra eve dönmektedir. Bu rutin hayat, tüm mesai günlerine yayılmakta ve hafta sonu ise, ne demekse, maaile “brunch”a gidilmektedir. Çocuklara ve genclere okulda verilen zorunlu ödevlerin dışında, okuma ve yazma alışkanlığı kaybolmakta, yerini bilgisayar ile akıllı telefonları kullanarak çeşitli bilişim kanallarından indirilen dosyalara bakmakla iktifa edilmektedir. Yüksek binalardan oluşan uydu kentlerde insanlar; adeta biribiri üzerine yığılmış katlar içinde hayatını idame ettirmektedir. Mahalleli aidatı, komşuluk ilişkisi tamamen ortadan kalkmış bulunmaktadır. Böylece manevi açıdan yoksul bir hayat sürmektedir. Bunun aksine gecekondu semtlerinde ise, maddi açıdan nispeten yoksul bir hayat tarzı yaygındır. İnsanlar maişetini temin etmek üzere, hayli olumsuz koşullara göğüs germekte, hayatlarını kazanmakta ve kendileri olmasa bile, çocukları veya torunlarının manevi bakımdan yoksul şartlara terfi etmesini hasretle beklemektedir. Maalesef bugün şehirlerimizde varıl ve yoksul kesimlerin hayatı bir kısır döngüye dönüşmüş ve kazanç farkı açılmaktadır. Artık Türk-Osmanlı şehirlerinde fakir ile zengin ailelerin evlerinin yan yana olduğu ve fakirlerin çeşitli kaynaklardan desteklendiği hayat tarzına pek tesadüf edilmemektedir. Yaklaşık 1300 seneyi aşan şehir medeniyetimiz, hangi sebeplerle örselenmiş ve bu kültürümüz kaybedilmeye yüz tutmuştur? Şüphesiz bu husus, üzerinde durulması gereken çok önemli bir meselemizi teşkil etmektedir ve bu toplumsal değerimizin yitirilmesinde; son 200 yılda önce tedricen ve özellikle 1950’li yıllardan sonra hızla artan, yanlış şehirleşme sürecinin etkisi çok fazladır.

Ben burada 19. yüzyıldan günümüze kadar yürürlüğe konulan kanun ve yönetmeliklerin, şehir planlamasında yapılan ve maalesef yapılmakta olan hataların nedenleri üzerinde durmak istemiyorum. Ancak yalnızca ikisine; kısaca atıf yapmakla iktifa edeceğim. Bunlardan biri 1956 senesinde yürürlüğe sokulan 6785 sayılı İmar Kanunu’dur. Bu kanunla tam açık olmasa da zımnem kat irtifakına cevaz verilmiştir. Bu durum memleketimizde ilk defa ev alma yerine, kat alma durumunu getirmiş ve bu suretle kat satın alma veya kiralama talebi aniden ve hızla artmış, bahçeli müstakil evler yıkılarak, yerine çok katlı apartmanlar inşa edilmeye başlanılmıştır. Bu husus şehirlerimizde yeşil örtülü ve düşük nüfuslu mahallelerin hızla azalmasına zemin hazırlamış bulunmaktadır. Suriçi İstanbul’dan daha 1930 ile 40’lı yıllarda taşınarak, özellikle Nişantaşı, Maçka ve Şişli semtlerinde çok katlı ve beton kullanılarak inşa edilen

ve bir kişinin maliki olduğu apartmanlar görülüyordu. Bu apartmanların isimleri de dikkat çekicidir. Malikinin ismi (mesela Nişantaşı'nda Münir Nurettin Selçuk Apt.) veya memleketlerinin adı (Darende Apt.) verilirdi. Bu çok katlı ve beton apartmanlar 1950'li yılların ortalarından itibaren Suriçi İstanbul'da da inşa edilmeye başlamıştır. Keza İstanbul'da başlayan bu temayül Türkiye'nin diğer büyük şehirlerini de etkilemeye başladı. Türk-Osmanlı şehirlerinin yerleşim düzeni özellikleri kaybolmaya başladı. Yerine; Türk kültürüne uygun hangi şehir planı özelliklerinin konulması gerektiği de hiç düşünülmemişti. Bina inşa eden kalfalar ve mühendisler, mümkün olduğunca ucuz ve hızlı teknikler kullanarak, kaba saba apartmanlar yapıyorlardı. Artık Osmanlı döneminde Enderun terbiyesine göre yetiştirilen kalfalar mevcut değildi; yerlerine müteahhitlik firmaları geçmişti ki, bu küçük ve orta ölçekli firmaların sahipleri de, genellikle inşaat sektöründen gelmiyordu. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde tarla ve bahçesini satarak bir miktar sermaye elde edenler, büyük şehirlere göç ederek inşaat şirketi kuruyor ve bina yapımına başlıyordu. "İstanbul'un taşı toprağı altın" deyimini sebepsiz değildi. 1965 senesi Haziran ayında 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu'nun yürürlüğe girmesi, müstakil kat ve her katta müstakil daireye sahip olmayı da yasal hale getirdi.

Şehirlerimizde yozlaşmaya zemin hazırlayan ikinci önemli kanun, afet yasası diye takdim edilen 31.Mayıs.2012 tarih ve 6306 sayılı yasadır. Afet riski altındaki alanların dönüştürülmesi sebebiyle ve fevkalâde haklı gerekçelerle çıkartılan bu yasa, maalesef kanun lafzına göre uygulanmaktan hızla uzaklaştırılmaktadır. Vuku muhtemel depremin tahribatına maruz alanlarda ve özellikle gecekondu semtlerinde, dönüşümü kanuni esaslara dayandırılarak özendirme maksadile yürürlüğe sokulan 6306 sayılı yasa derhal gayesinden saptırılmaya başlamıştır. Mesela Fikirtepe gecekondu sahasında kentsel dönüşüme girişen "Yap-Sat"çı firmalar, burada başladıklarını yüzüstü bırakıp hemen Kadıköy Bağdat Caddesi ve Beşiktaş Etiler Mahallesi ve Boğaziçi kıyılarında aynı kanunu uygulamaya başlamışlardır. Kanunun mer'iyete sokulma düşüncesine tamamiyle ters düşen bu girişimlerin mutlaka durdurulması; bu gibi alanlarda, mahalli uygulamalı imar planları yapılmasının önüne geçilmesi ve 6306 sayılı Kanun çıkış sebepleri gözetilerek, mutlaka revize edilmesi gerekmektedir. Bu yapılmadığı takdirde, 1956 senesinde 6785 sayılı İmar Kanunu'nun yarattığı yüzbinlerce inşaat şirketinin yanına, on binlerce inşaat holdingi eklenecek ve şehirlerimiz daha da kimlik ve mimarî üslûbtan uzak hale gelecektir.

Şehirlerimizin düzenlenmesi ve dönüştürülmesi maksadile 31.Mayıs.2012 tarihinde 6306 sayılı yasa yürürlüğe girmiştir. Afet yasası ismile tanınan ve gerçekten tam bir afet olan bu kanun; İdarenin iyi niyetini maalesef istismar etmekte ve adeta kentsel dönüşüm yerine rant sal bölüşüme evrilmektedir. Hiç şüphe edilemez ki, samiyetle ve iyi niyetle yürürlüğe sokulan bu kanun, maalesef lâfzına uygun halden kolayca çıkartılabilmektedir. Büyük şehirlerin kâr getirisinin çok yüksek olduğu semtlerde, mesela İstanbul'da Beşiktaş Etiler Mahallesi ile Kadıköy Bağdat Caddesinde,

Yap-Sat'cı firmalar hemen 6306 sayılı yasa'yı uygulama gayreti içine girmiş bulunmaktadır. Şehrin genişlemesi neticesinde, özellikle 1950 ile 80'li yıllar arasında geniş sahalarda nispeten yeşil örtünün korunduğu sitelerde mevcut apartmanlar; "mailî ihidam", "ekonomik ömrünü tamamlama", "ağır hasarlı" veya betonarme vasfı 1999 Adapazarı-Gölcük depreminden sonra çıkarılan yönetmelik şartlarına uymadığı gibi, ihdas edilen zahirî bahanelerle, yıkılmak istenmekte ve kat sakinleri de buna zorlanmaktadır. Burada bütün hedef, bu sitelerdeki konutların riskli yapı olarak tescil edilmesi ve derhal yıktırılmasıdır. Böylece 634 sayılı yasanın amir hükmü olan kat maliklerinden oybirliği şartını ortadan kaldırmak ve site alanını arsa haline tahvil ettirmek; müteakiben üçte iki çoğunluk oyunu bularak ve ikamete tahsis edilen alanlarda özellikle ticaret ve turizm fonksiyonlarını öne çıkartan, böylece emsal oranını vs. arttırmak maksadile yapılan mahallî imar planı vasıtasile, yeniden yapılaşmaktır. Maalesef 6306 sayılı yasa, buna cevaz verebilecek durumdadır. Yani kanun amacından çıkarılıp, araç haline getirilebilmektedir.

Bu sebepten dolayı, 6306 sayılı kanun iyi niyetle yürürlüğe sokulduğu ve belediyeleri zorlayan mücbir sebeblere çözüm getirmeye yönelik olduğu halde, pek çok sıkıntıyı peşinden getirmektedir. Bu kanun yürürlüğe konulduğunda derhal itiraz edilmiş ve 26 Temmuz 2014 senesinde bazı hükümleri Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. Anayasa Mahkemesinin bu kararına İdare uyararak, bazı maddeleri değiştirmiş ve bu değişik hali 14.Nisan.2016 tarihinde kanunlaşarak yürürlüğe girmiş; fakat yapılan itirazlarla bu değişiklikler de iptal edilmiş ve neticede 2017 senesinde son halini almış bulunmaktadır. Keza 2.Temmuz.2018 tarih ve 700 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 196. maddesile, bazı ibareler tekrar değiştirilmiştir.

6306 sayılı kanundaki kısaca zikredilen bu değişiklikler, kuşkusuz uygulama yönetmeliklerine de yansımış ve yönetmelik de ikinci defa değiştirilmiş bulunmaktadır. 6306 sayılı kanunun uygulama yönetmeliğinde 2020 senesine kadar 9 yönetmelik değişikliği yapılmıştır. Bunun 3 yönetmelik değişikliği de 2019 senesine tesadüf etmektedir.

Burada üzerinde durulması gereken husus, kanun ve yönetmeliklerin sık sık değişiklik geçirmesinin sebepleridir. Kanaatimce yasanın yazımında yanlışlıklar yapılmış ve bu hatalar hâlâ süre gelmektedir. Her şeyden önce "Afet Riski Altındaki Alan", yani "riskli alan" ile "riskli yapı" birbirinden tamamen farklı hususlardır. Riskli alan içinde risksiz yapı bulunabileceği gibi, risksiz alan içinde riskli yapı da olabilir. Bütün bunlara ilaveten gecekondularında uygulamaya başlayan "kentsel dönüşüm" hareketleri de "riskli alan" ve "riskli yapı" kavramlarından çok farklıdır. Elbette gecekondularında, kentsel dönüşüm uygulamaları yapılması elzendir. Fakat bunun 6306 sayılı afet yasanının kapsamında tatbikî, karışıklıklara sebep olmaktadır. Böylece birbirinden çok farklı hususları, yani kentsel dönüşüm, riskli alan ve riskli yapının bir kanun kapsamına alınması yanlıştır. Her şeyden önce kavram kargaşasına

zemin hazırlamakta ve kentsel dönüşüm ile riskli yapının, afet yasası içinde değerlendirilmesi sıkıntılara zemin hazırlamaktadır.

Riskli alan nereleridir? Bunun vuzuha kavuşturulması gerekmektedir. Tabii ve beşerî etmenlerle bazı sahalara, yerleşme bakımından tehlikelere maruz olabilir. Bu sahalarda yerleşik hayat sınırlandırılmalı ve eğer yerleşilmiş ise, mutlaka terkedilmeli ve başka sahalara taşınmalıdır. Kuşkusuz 6306 sayılı yasanın kanunlaşmasında esas sebep, özellikle 17 Ağustos 1999 tarihinde Marmara Bölgesinde Adapazarı ile Yalova arasında etkili olarak, büyük can ve mal kaybına sebep olan deprem ile vuku muhtemel İstanbul depremidir. Depreme karşı çok duyarlı olan Marmara Denizi kıyı bölgesindeki alüviyal ovalar üzerinde çok katlı yapılar mutlaka kısıtlanmalıdır. Yeraltı suyu seviyesi yüksek olan bu alüviyal sahalarda yapılaşma mutlaka durdurulmalı ve mevcutlar değerlendirmeye tâbi tutulmalıdır. Gevşek nizamda iki veya üç katlı konutlar dışında, mevcut yapılaşma çeşitli meslek mensublarından oluşan heyetler ile idarenin koordinasyonunda, mutlaka yer değiştirmelidir. Marmara Denizi kenarlarında bu kıyı ovalarında, özellikle yeraltı suyu seviyesinin satha yakın olduğu alanlardaki yapılaşmanın yer değiştirmesine öncelik tanınmalıdır. Kuzey Anadolu fay hattı ile onun güney kolu üzerindeki yerleşmeler, özellikle Düzce, Adapazarı, İzmit, Gölçük, Yalova, İzmit, Gemlik, Bursa, Karacabey, Gönen, İstanbul'un güney kesimlerindeki bazı alanlar ve Tekirdağ'a kadar kıyı ovalarında ve geniş vadi tabanlarındaki alüviyal sahalarda mevcut şehirlerin yerleşim düzeni mutlaka değiştirilmelidir. Küçük Çekmece, Beylikdüzü gibi semtlerde aflöre olan Neojen marnları üzerindeki yapılaşma yer yer kaymalara, heyelanlara maruz kalmaktadır. Bu kabil alanlarda, 6306 sayılı yasa kapsamında, öncelikle yapılaşma durdurulmalı ve seçilen sağlam zeminlere taşınmalıdır.

Şehirlerimizin bazı semtleri, maalesef nehir veya derelerin oluşturduğu vadilerin tabanında bulunmaktadır. İstanbul'dan örnek verilir ise; Kağıthane, Alibeyköy, Kasımpaşa, Langa ile Vatan Caddesi çevresi, İkitelli ile Çobançeşmesi arasındaki bazı kısımlar; zaman zaman sağanak yağmurlarla taşkınlara maruz kalmaktadır. Buna Türkiye'nin pek çok şehirden örnek verilebilir. Yıllık ortalama yağış miktarının 1/3'ü ile 1/10'u arasındaki bir miktarın bir gün, hatta birkaç saat zarfında kaydedildiği sağanak yağışlar; can ve mal kayıplarına sebep olmaktadır. Bir tabii afet olan sağanak yağışların tahribatına maruz kalan yerleşim sahalalarının da, 6306 sayılı kanun kapsamında mütalâ edilmesi gerekmektedir. Keza aktif falezler ile mendereslerin çarpma yüzeyine yakın yerler de şehir planlamalarında afete maruz kalabilecek, bu bakımdan yerleşmeye sakıncalı alanlar halinde değerlendirilmeli ve mevcut yerleşmelerin başka yerlere nakledilmesi de yine mezkûr kanun kapsamına sokulmalıdır.

Bütün bu hususların dışında sağlığa zararlı tesislerin ortaya koyduğu çevre kirliliğine maruz semtler de, mutlaka 6306 sayılı kanun kapsamında ve beşerî afet alanları halinde değerlendirilmelidir. Özellikle petrol rafinerileri, termik santralleri, çimento

fabrikaları, taş ocakları, dabağhaneler, cephanelikler vs. yakınında çeşitli risklere maruz semtlerin de, bu kanunun içine alınması ve yerlerinin değiştirilmesi gerekmektedir. Bu kanunla acilen yerlerinin değiştirilmesi gereken semtler tespit edilmeli ve yeni yerlerine taşınmasına öncelik verilmelidir.

Kanaatimce “riskli yapı”larla ilgili yapılması gereken hukukî mevzuat, başka bir kanunla düzenlenmelidir. Zira tehlike arzeden yapı, riskli alan dışında da mevcuttur. Bu itibarla idare, riskli yapılarla alâkalı hukukî düzenlemeyi, daha değişik bir kanunla yapmalıdır.

Hemen ilave edilmelidir ki, gecekondular da her zaman riskli yapı niteliğinde değildir. Her ne kadar yapı inşa izni ile yapı kullanım izni olmasa da, gecekonduların pek çoğu tehlikeli olmaktan hayli uzaktır. Bu sebepten dolayı afet kanunu kapsamına sokulmasına gerek yoktur. Elbette bu kaçak ve yasa dışı yapılaşma denetim altına alınmalı ve kesinlikle durdurulmalıdır. Bu da afet yasası dışında, tamamen farklı ve ayrı bir kentsel dönüşüm kanunu vasıtasile tanzim edilmelidir.

Memleketimizin içinde bulunduğu coğrafi koşullar itibarile, öncelik kesinlikle 6306 sayılı afet yasasına verilmelidir. Evvela tabii ve beşerî afetlere birinci derecede maruz ve özellikle deprem bakımından riskli alanlardaki yapılaşma durdurulmalı ve sakinleri başka yerlere acilen taşınmalıdır. Türkiye’nin önünde öncelikli şehirleşme meselesi budur ve mutlaka ve hiç vakit kaybedilmeksizin yerine getirilmesi gereken; adeta olmazsa olmazdır. Bu yapılırken, riskli yapılarla ilgili, değişik bir kanunî düzenlemeye girişilmeli ve müteakiben kentsel dönüşümün sağlıklı yürütülmesini sağlayacak ayrı bir kanun da yürürlüğe sokulmalı; böylelikle şehirleşme meselelerinin çözümü sırasile ve yerli yerinde yapılmalıdır.

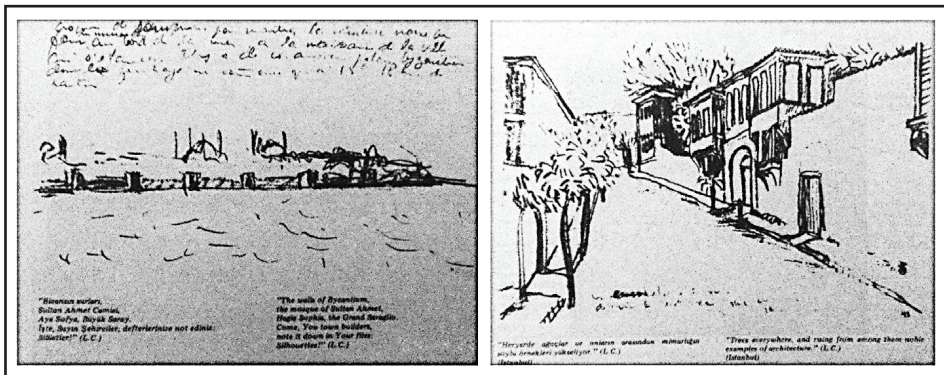
Türk-Osmanlı şehirlerinin ferah, huzur ve güven veren ortamından, günümüz şehirlerinde karmaşık, keşmekeş içindeki ortamına nasıl geçildiği; gerçekten çok vahim ve düşündürücüdür. Hiç şüphe edilemez ki, geçmişte inşa ettiğimiz yerleşmelerle, şehirçiliği fevkalâde iyi bildiğimiz çok açıktır. Fakat ne oldu da, bugünkü şehirlerimiz bu seçkin, ferah, dinlendirici ve huzur verici özelliklerini hızla kaybetmekte ve tahammül ötesi bir ortama dönüşmektedir. Eski özelliklerini ve güzelliklerini muhafaza eden şehirlerimize gösterilen ilgi ve hayranlığı; neden yeni yerleşim sahalarında kaybetmiş bulunuyoruz? Bu düşünce eskiye dönüşün veya geçmişin özlemi değildir. Lâkin içinde yaşadığımız coğrafi muhiti iyi kullanmayışımızın somut belirtisidir. Gerçekten coğrafi muhit şartlarının dışına çıkılması, hem şehir planlaması hem de şehirde yaşayanlar bakımından, büyük sıkıntılara zemin hazırlamaktadır. Şehir planlamasında daima tabii ve beşerî muhit şartlarının etkileri dikkatle incelenmeli ve değerlendirilmelidir.

Burada konuyu dağıtmak değil, biraz ferahlatmak maksadile Atatürk dönemi İstanbul’una ait bir hatırayı sizinle paylaşmak istiyorum. Bilindiği üzere, Atatürk, İstanbul’u çok sevdiği halde, 1919 senesinde ayrıldığı şehri 1927 senesine kadar

ziyaret etmemiştir. Bunun bazı sebepleri mevcuttur, fakat konumuz dışıdır. Ancak Atatürk döneminde İstanbul'un planlanmasında cereyan eden bir diğer talihsizliğe değinmek istiyorum. Modern mimarlığın en önemli yaratıcılarından biri olan ve daha 24 yaşında genç iken bir arkadaşile birlikte ve çok zor koşullarda, 1911 senesinde Edirne, İstanbul ve Bursa'yı ziyaret eden bir Fransız mimarı Charles Edward Jeanneret'yi, yani 1930 senesinde adını değiştiren Le Corbusier'nin İstanbul ve planlaması hakkındaki görüşlerini size nakletmek istiyorum.

Le Corbusier, ilk defa 5 Temmuz ile 21 Ağustos 1911 tarihleri arasında İstanbul'da kalmış ve sadece şehrin mimarî eserlerini ve düzenini incelemekle yetinmemiş, aynı zamanda Türk toplumunu da tanımaya çalışmış ve sevmiş bir şahsiyettir. Kendisinin Türkler ve Türk şehirciliği hakkındaki görüşleri gerçekten övünç vericidir. "Her şey beni Türklere ayrıcalıklı bir yer tanımama yöneltiyor. Onlar nazik, terbiyeli ve ağırbaşlıydılar; çevrelerindeki varlıklara saygı duyuyorlardı. Mimarlık eserleri muazzam, güzel ve görkemlidir. Öylesine birlik, öylesine zaman ötesi, öylesine bilgelik." Le Corbusier'nin İstanbul'u eski hali ve asırların tozu ve toprağıle korumak önerisi çok nostaljik olarak değerlendirilebilir; fakat onu neredeyse tümüyle yıkıp bugünkü perişan haline getirdikten sonra ne yaptık diye düşünüyoruz. Bu Fransız mimarın İstanbul'u, surlarla çevrili olan tarihi yarımada idi. Onu restore edip, koruyup yaşatabilirdik. Bu görüşler Mimar Enis Kortan'ın "Ve Kaybolan İstanbul'um"un kitabındadır.⁵

Keza Y. Mimar Şemsa Demiren'e, İstanbul şehrinin planlaması hakkında Le Corbusier'nin anlattıkları gerçekten ilginç olduğu kadar, aynı zamanda çok manidardır. 1948 senesinde yapılmış bu mülâkattan bazı pasajlar halinde alıntı yapmak gerekmektedir. "İstanbul'u gayet iyi tanıyorum. Son gelişim eski rejim (yani Osmanlı dönemi) zamanında, yani epeyce eski olduğu halde, orada gördüğüm güzellikler hâlâ gözümün önünde. İstanbul'un çehresini hatırlatan acele ile çizilmiş krokileri hala saklıyorum (Tablo 7).

Tablo 7 – Le Corbusier'den İstanbul şehrine ait eskizler.⁶

⁵ Enis Kortan, *Kaybolan İstanbul'um* (Boyut Yayın 2009).

⁶ Şemsa Demiren, 'Le Corbusier ile Mülâkat' (1949) 215-216 *Arkitekt Dergisi*, Mimarlar Odası Yayını 230, 230-231.

Yeni Camii ve Fatih silüetini gayet iyi hatırlıyorum. Ne güzel renkli ve canlı bir şehriniz var. Atatürk inkılâbından bahsettikten sonra: Eğer hayatımın en büyük gafı ve en büyük taktik hatası Atatürk'e yazdığım mektup olmasa idi, bugün büyük rakibim Prost yerine, güzel İstanbul şehrinin imarıyla ben uğraşacaktım. Bu mektupta inkılâp yapmış bir milletin en büyük inkılâbcısına İstanbul'u eski hali ile tozu toprağı ile bırakmasını tavsiye ediyordum. Ne büyük hata ettiğimi sonradan anladım." demiştir. Esasında Atatürk kendisine gönderilen bir mektubu derhal cevaplayacak ve ilgilenecek nezakette bir şahsiyetti. Gerçekte 1933 senesinde Paris Büyükelçiliği vasıtasıyla Ankara'ya göndermiş olduğu mektup ve kitablar bürokrasi engeline takılmış ve asla Atatürk'ün haberi olmamıştır. Keşke bu mektup ve ekler, gönderilen makama arz edilebilse idi. Maalesef bu gerçekleşmemiştir.

Ancak Le Corbusier'nin içine düştüğü bir yanılgıyı da, bu vesile zikretmek gerekmektedir. Atatürk devrim yapmış ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kurmuş bir lider olarak; bizzat müdahil olduğu Ankara'nın şehir planlaması çalışmalarında, kale içindeki ve çevresindeki eski Ankara'nın ortadan kaldırılmasını istememiştir. Bilakis, 1927 senesinde hazırlanan Jansen planını uygulatmış ve Ankara kalesindeki Türk-Osmanlı şehrini aynen muhafaza ederek, yanına yeni bir şehir kurmuştur. Eğer Le Corbusier; şehir planlamasında Ankara örneğini iyi takip etse, bu görüşünde yanıldığını hemen fark ederdi.

Şimdi Türk-Osmanlı şehri yerleşim düzeni arz eden birkaç şehrimizin dünü ile bugününü görüntülerden takip ederek; çevre tahribatının ve betonlaşma felâketinin ne denli büyük boyutlara erdiğini ve bunun esas itibarile 1950'li ve 60'lı yıllardan sonra başladığı dikkate alınır ise, kültür erozyonunun ne kadar hızlı ve acımasız olduğu gözler önüne serilir. İlk görüntü Denizli şehrinin 1928 senesi ile bugünüdür (**Tablo 8**).

Tablo 8 – Denizli şehrinin 1928 ile 2017 senelerindeki durumu.

İkinci görüntü 19. yüzyıldaki Bergama ile bugünkü Bergama'dır (*Tablo 9*).

Tablo 9 – Bergama şehrinin 1913 ve 2017 senelerindeki durumu.

Üçüncü görüntü Kayseri şehrinin 1930'lu yılların başındaki durumu ile günümüzdeki şeklidir (*Tablo 10*).

Tablo 10 – Kayseri şehrinin 1935 ile 2017 senelerindeki durumu.

Dördüncü görüntü İzmir şehrinin 1950'li yıllar ile günümüzdeki durumudur (**Tablo 11**).

Tablo 11 –(a) İzmir Şehri'nin 1950'li yıllardaki planı. Ölçeği olmayan bu plan İzmir Belediyesi İmar Müdürlüğünden 1963 senesinde tarafımdan alınmıştır. Tablonun sağ alt kısmında Kadifekale semtinde smyrna (Eski İzmir) surları bulunmaktadır. Doğu-batı istikametinde açılmış Gazi Bulvarı, İzmir iskelesini Basmane Meydanı'na ve Tren Garı'na bağlamaktadır. Bu bulvarın güneyinde açılmış ikinci cadde olan Fevzipaşa Bulvarı, İzmir iskelesini Kemalpaşa üzerinden Gediz grabenine dahil olmakta ve Kral Yolu olarak bilinen çok eski bir yolun batıda İzmir Körfezindeki başlangıcıdır. Bu yol aynı zamanda iki farklı şehir planı dokusuna sınır teşkil etmektedir. Kuzeyde kalan kısım 9 Eylül 1922 tarihinde yakılan İzmir'in yerinde tesis edilmiştir. Bu yeni tesis edilen kısmın ortasında İzmir Fuarı yer almakta ve Fuar merkez alınarak ve nispeten geniş sokak ve caddeler açılarak, çeşitli geometrik şekillere göre, batılı bir şehir oluşturulmuştur. Fevzipaşa Bulvarının güneyinde Eşrefpaşa semtinde Mustafa Bey ile Kemeraltı mahallelerini oluşturan kısım, genellikle Türk-Osmanlı şehir planı özelliklerini taşımakta; dar, ivicacılı ve çıkmaz sokakların o tarihte bile fazla olduğu müşahede edilmektedir.

(b) Günümüzde İzmir Şehrinde özellikle Türk-Osmanlı şehrinin plan dokusu hemen tamamen ortadan kaldırılmış bulunmaktadır. Bu kısımda da düz hatlarla çizilmiş sokak ve caddeler, kuzeyde yenilenen İzmir'de bütünlük sağlamıştır.

Beşinci görüntü Vefa ile Abbasağa semtlerinin 1913 senesindeki ve günümüzdeki durumudur (**Tablo 12-13**).

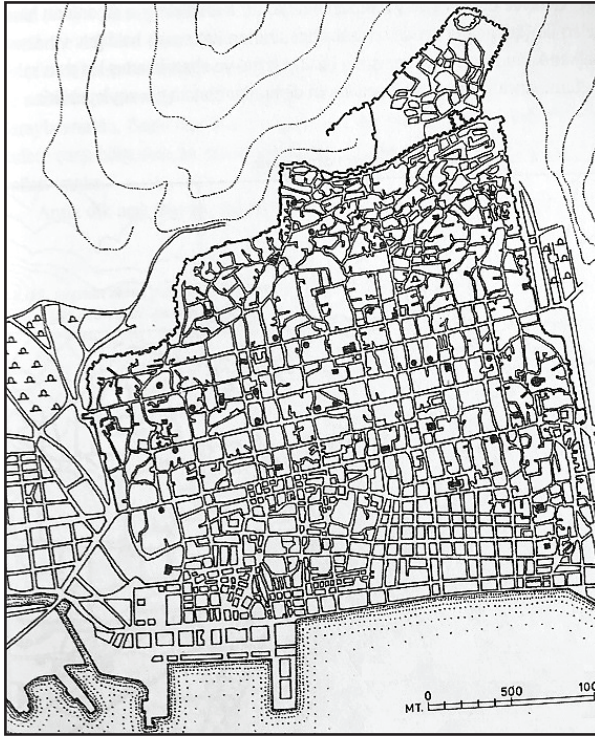

Tablo 12 – Vefa semtinin 1913 ve 2017'deki durumu

Tablo 13 – Beşiktaş - Abbasağa semtinin 1913 ve 2017'deki durumu

Bu yerleşim düzeni değişiklikleri; özellikle liman şehirlerinde, farklı dış etkilere daha açık oldukları için, daha erken başlamıştır. Mesela Selanik şehrinin 19. yüzyıl sonlarında bir Osmanlı şehri olarak görüntüsünün bir hayli silinmiş olması bunu açıkça belirtmektedir (**Tablo 14**).

Tablo 14 – 19. Yüzyıl sonlarında Selanik şehri.⁷ Şehrin planında kalenin etrafında Türk-Osmanlı Yerleşim Düzeni hakim olmasına rağmen, kıyıda birbirini dik açılarla kesen sokak ve cadde sistemi belirmiş bulunmaktadır.

⁷ Maurice M. Cerasi, *Osmanlı Şehri* (Çev. Aslı Ataöv, Yapı Kredi Yayınları 1999) 89.

Türk-Osmanlı şehirlerinin yapısal değişiklikleri; Bulgaristan, eski Yugoslavya ve Romanya’da daha hızlı ve tahribatkâr olmuş ve Türk izleri mümkün olduğunca ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Keza Arap ülkelerinde de durum pek farklı değildir. Tahribten nasılsa kurtulmuş Türk-Osmanlı eserlerinin; günümüzde onarılarak koruma altına alınması da, acaba kadirşinaslık mı, yoksa yaptıklarının nedameti midir? Yorumu sizlere bırakarak, bir başka görüntüye geçmek istiyorum. Tıpkı Atatürk’ün yeni Ankara’nın planlamasında ileri sürdüğü görüşlere uygun olarak; 1927 senesinde Prof. H. Jansen’in tasarladığı şehir planlamasında, kale içi ve etrafındaki eski Ankara ile Cumhuriyet dönemi Ankara’sını birleştiren, böylece eski ile yeni bir arada telif eden bir planlamaya, bir Orta Asya Türk şehri Semerkant’ın günümüzdeki yerleşim düzeni güzel bir örnektir (**Tablo 15**). Temenni edilmelidir ki, memleketimizde gün geçtikçe azalan Türk-Osmanlı şehirlerinden arda kalan mahalleler, aynen muhafaza edilerek, bu kültür özelliğimiz de muhafaza edilebilir.

Tablo 15 – Semerkant şehri.⁸

Yaşadığımız şehirlerin yerleşim düzeninden günümüzde memnun kaç kişi vardır? Şüphesiz bunu bilemeyiz. Belki bazı belediye başkanları ile şehir planlamacıları ve ailelerinden ibarettir. Bir de buna “Yap-Sat”çı firmaların üst düzey yönetici ve yetkilileri ilave edilebilir. Hemen belirtmeliyim ki, Cumhuriyetin ilan edildiği günlerde

⁸ Elisabeth Lichtenberger, *Stadtgeographie I* (Teubner Verlag 1998) 69.

memleketimizde diplomalı şehir plancısı olarak 20 mimar ve mühendisimiz bulunuyordu ve bunların yarısı da gayrimüslimdi. Bugün çeşitli üniversitelerimizde Türkçe veya İngilizce eğitim veren şehir planlaması bölümlerinin sayısı 17 olup, bu eğitime tahsis edilmiş öğrenci kontenjan sayısı 1035'tir. Aradaki fark muazzamdır. Bu itibarla şehirlerimizin yerleşim düzenlerindeki yozlaşmanın sebebi, şehir planlamacısı eksikliğinden kaynaklanmamaktadır. Bu sebeple şehirlerimizin yerleşim düzeninin bozulmasında, yetişmiş eleman kifayetsizliğinden bahsetmek, asla mümkün değildir.

Bütün bunlara ilaveten günümüzdeki Türk şehirlerinin özellikleri hakkında söylenebilecek ne bulabiliriz? Kuşkusuz bu konuda bazı hususlarda mutabık kalabiliriz. Bunların başında şehirlerimizde nüfus yoğunluğu, Türk-Osmanlı şehirlerine göre çok yüksektir. Bu suretle şehirlerimizde yeşil örtü ve coğrafi çevre, ziyadesile tahrip edilmiştir. Mahallelerde çok kalabalık nüfus barınmaktadır. Yaya ve araç trafiği çok yoğundur. Binaların inşasında imar planları dışına çıkmak, olağan sayılmaktadır. Aynı semtte mutlaka yeni yapılan bina, yanındakinden daha yüksektir. Kat, kot ve emsal gibi İmar Kanunu ve Yönetmeliğinin bağlayıcı esaslarına, pek itibar edilmemekte ve gittikçe daha fazla yükselen beton yığınları, şehirlerimizde hakimiyet kazanmaktadır. Böylece kanunun gücü hafifletilmekte ve hukuk zedelenmektedir. Yolsuzluk ve usûlsüzlük artmakta, birileri büyük rant sağlamak ve kara para terakümü artmaktadır. Bu durum, şehirlerde yaşayanları hem maddî hem de manevî yönden menfi etkilemekte ve özellikle genç nüfusa kötü örnek olmaktadır. Kanun ve hukuk dışına çıkmak, kriminal olayların artmasına da zemin hazırlamaktadır. Şehirlerimiz rahat, güvenli ve huzurlu yaşama ortamından uzaklaşmaktadır. Bu durum terörün yoğun olduğu dönemlerde ve yerlerde, çok daha bariz gözlemlenmektedir. Zira şehrin yerleşim düzeninin bozulması, yaşamın tüm kesimlerini derinden ve olumsuz etkilemektedir.

Burada, bilvesile zikredilmesi gereken bir diğer önemli husus, biraz önce sunulan görüntülerde de açıkça izlendiği üzere, artık Türk şehirlerinde, kendine özgü hususiyetlere sahip şehir planlarının mevcut olmayışıdır. Genel olarak bir standardizasyon yokluğu bahis konusudur. Kuşkusuz bu olağandır. Zira her belediye kendi şehir planını, kendi isteklerine göre yaptırmaktadır. Böylelikle Türk şehirlerinde, müşterek özellikler yok edilmiştir. Coğrafi çevreye titizlikle uyulması kavramı yanında; geleneksel mimarî üslûba özen gösterilmesi gibi, çok önemli hususlar artık terk edilmiş bulunmaktadır. Yerine çevreye ve geleneklerimize tamamiyle tezat yapı ve yerleşim düzenleri ikame edilmiş bulunmaktadır. Acı, fakat gerçek olan şudur ki, günümüz Türk şehirlerinde bir kimlik ve kişilik zaafı ve eksikliği bahis konusudur. Bu da her belediyenin kendi şehir planını kendinin yapmasının tabii neticesidir ve bunun olağan karşılanması gerekir. Zira Türk-Osmanlı şehirlerinin merkezî planlama ve denetim otoritesi ortadan kaldırılmıştır. Böylece Türk şehirlerinde ortaya çıkan ve gün geçtikçe artan yerleşim düzensizliklerinin denetim altına alınması; bu hususta yapılan hatalı uygulamalardan artık vazgeçilmesi kaçınılmazdır.

Kanaatimce meseleyi iki noktada toplamak gerekmektedir. Bunlardan ilki; şehir planlamasının multidisipliner olmasıdır. Dolayısıyla sağlıklı şehir planlamasının mimar, mühendis yanında hukuk, arkeoloji ve tarih, şehir coğrafyası, şehir sosyolojisi, şehir peyzajı, şehir ve çevresinin jeoloji ve jeofiziği, şehir ekolojisi, şehir halkı sağlığı vs. gibi çok farklı konularda master ve doktora eğitimi almış ve yetişmiş kişilerden oluşan heyetler tarafından yapılması gerekmektedir. Mutlaka bu esaslara göre teraküp etmiş heyet, şehri iyi bilen sakinlerine de danışarak, görüşleri alınarak, çevre ve şehir hakkında bilgilerine başvurarak ve müştereken çalışarak, şehir planlamasını yapmak mecburiyetindedir. Tahmin edileceği üzere bunun 4-5 senelik bir lisans eğitimine kazanılması mümkün değildir.

İkincisi, 1/25.000 veya 1/5.000 ölçekli şehir master planı veya 1/1.000 ölçekli şehir planlaması ile geçerli veya geçersiz ileri sürülen gerekçelerle mevzii uygulama planı yapılması yükümlülüğü de, artık büyükşehir ve ilçe belediyelerinin uhdesinden alınmalıdır. Zira bir makama hem kaideleri koyması hem de bu kaideleri uygulaması ve istemediği takdirde bazı kaideleri re'sen değiştirmesi hakkının verilmesi; tüm yetkinin bir elde toplanması gibi idarî hukuka uyarlı olmayan bir durumun ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Yetki paylaşımı olmadığından dolayı, bir belediye başkanı, aynı parti mensubu olmasına rağmen, bir başbakan veya bir cumhurbaşkanının kamuya mal olmuş istekleri karşısında direnebilme haksızlığına (veya hakkına) kanunen sahip olabilmektedir. Misal olarak tarihi şehrin silüetini bozan Zeytinburnu'ndaki gökdelenlerin tıraşlanması gibi, İstanbul halkının da istekleri, Cumhurbaşkanı tarafından da defalarca medya önünde gündeme getirilmesine ve muhatabı açıkça ikaz edilmesine rağmen, hiç kaale alınmadığı bir vakiadır.

Karayolları Genel Müdürlüğü, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, eski Toprak-Su İşleri Genel Müdürlüğü, Merkez Bankası Başkanlığı, GAP İdaresi Başkanlığı, YÖK Başkanlığı gibi, tercihen özerk olan bir "Şehir Planlama Başkanlığı"nın kurulması ve bu Başkanlığın merkez teşkilâtı yanında, Bölge, İl ve İlçe Başkanlıklarının kurulması da elzemdir. Bu suretle evvelce bahsedilen multidisipliner merkez teşkilâtının; Türk şehirlerinin milli, hukukî, mimarî, tarihî ve coğrafi özelliklerini ve günün icablarını iyice araştırarak ve alt teşkilâtların yardımıyla ve mutlaka planı yapılacak şehrin sakinlerinin görüşlerini de dikkate alarak; kat ve kot artırımı, fonksiyon değişimi baskılarından azade çalışmalar yapılması gerekmektedir. Hiç şüphe etmiyorum ki, Türkiye'de cumhuriyetle birlikte gelen bu yerleşik düzenin değiştirilmesi icap etmektedir. Zira bu düzende; şikayet edenlerin başında Atatürk'ün geldiği bilinmelidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

BİBLİYOGRAFYA/BIBLIOGRAPHY

- Aktüre S, *19. Yüzyılın Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi* (ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını 1978).
- Alman Mavileri 1913-1914 İstanbul Haritaları* (Yayına hazırlayan İrfan Dağdelen, İstanbul Büyükşehir Belediyesi).
- Arseven CE, *Şehircilik* (1937).
- Arû KA, *Türk Kenti* (YEM Yayın 1998).
- Bähr J und Jürgens U, *Stadtgeographie II. Braunschweig* (2005).
- Bartsch G, *Das Gebiet des Erciyes Dağı und die Stadt Kayseri im Mittelanatolian* (Jahrbuch der Geographischen Gesellschaft zu Hannover 1935).
- Bayartan M, *Osmanlı Şehirleri* (Akademi Titiz Yayınları, 2014).
- Cansever T, *Osmanlı Şehri* (Timaş Yayınları 2010).
- Carter H, *The Study of Urban Geography* (1995).
- Cerasi MM, *Osmanlı Şehri* (Çev. Aslı Ataöv, Yapı Kredi Yayınları 1999).
- Conze A, *Die Stadt Altertümer von Pergamon* (1913).
- Demiren Ş, 'Le Corbusier ile Mülâkat' (1949) 215-216 *Arkitekt Dergisi*, Mimarlar Odası Yayını 230-231.
- Faroqhi S, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2004).
- Fassmann H, *Stadtgeographie I. Braunschweig* (2004).
- Göney S, *Şehir Coğrafyası II* (Beta Yayınevi 2017).
- Göney S ve Bayartan M, İstanbul ve Çevresinde Devreden ve Yokolan Coğrafya, Fahameddin Başar (Ed.), *Kültürler Başkenti İstanbul* (Türk Kültürüne Hizmet Vakfı 2010) 548-559.
- Kortan E, *Kaybolan İstanbul'um* (Boyut Yayın 2009).
- Lichtenberger E, *Die Stadt. Von der Polis zur Metropolis* (WBG 2002).
- Lichtenberger E, *Stadtgeographie I* (Teubner Verlag 1998).
- Söylemez MM, *İslam Şehirleri* (Düşün Yayıncılık 2011).
- Tanoğlu A, *Nüfus ve Yerleşme* (1969).